

УДК 347.51

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.63>

## КОМПЕНСАЦІЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ, ЗА ЗАГИБЕЛЬ ЧЛЕНА СІМ'Ї: СУДОВА ПРАКТИКА

**Попова С.О.,***доктор філософії у галузі «Право»,**старший викладач кафедри цивільного права та процесу**Навчально-наукового інституту № 5**Харківського національного університету внутрішніх справ*

**Попова С.О. Компенсація моральної шкоди, завданої збройною агресією, за загибель члена сім'ї: судова практика.**

Стаття присвячена дослідженню питання можливості компенсації моральної шкоди, завданої збройною агресією, за загибель члена сім'ї. Проаналізовано судову практику, яка стосується безпосередньо визначення розміру компенсації немайнової шкоди, спричинену збройною агресією РФ проти України. Визначено, що для моральної шкоди доцільніше застосувати категорію «компенсація» замість «відшкодування» у зв'язку з тим, що відшкодування стосується різнозначної виплати, у той час, як немайна сфера не підлягає точному розрахунку. Під час дослідження рішень вітчизняних судів виявлено, що під час звернення до України як до відповідача у позовах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, за загибель члена сім'ї, суди відмовляють у задоволенні позовних вимог. Зазначено, що єдиним наявним механізмом, який сьогодні є можливим – це звернення із позовом до національних судів або до Європейського суду з прав людини, де відповідачем є РФ. Встановлено, що універсальної методики розрахунку моральної шкоди немає, а її наявність спричинить проблеми у правозастосуванні. Визначено, що розмір компенсації моральної (немайнової) шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнала особа, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Досліджено, що критеріями розрахунку немайнової шкоди, завданої збройною агресією у зв'язку із загибеллю члена сім'ї є наявність родинних зв'язків та ступінь споріднення, інтенсивність та тривалість моральних страждань, що охоплює глибину горя, наявність психологічних розладів, зміни у способі життя та потребу у психологічній підтримці.

Встановлено, що проблемним питанням у можливості звернення за компенсацією моральної шкоди, завданої збройною агресією, за загибель члена сім'ї є наявність родинних зв'язків із загиблою особою у позивача, що вирішується встановленням факту постійного спільного проживання однією сім'єю. Важливим аспектом у доказуванні факту спільного проживання може бути попередній договір, який врегульовує сімейні правовідносини між особами.

**Ключові слова:** моральна (немайнова) шкода, збройна агресія, член сім'ї, подружжя, сімейні правовідносини, сімейне право, компенсація, відшкодування, договір, відповідальність, судовий захист.

**Popova S.O. Compensation for moral damage caused by armed aggression for the death of a family member: judicial practice.**

The article is devoted to the study of the possibility of compensation for moral damage caused by armed aggression due to the death of a family member. The judicial practice directly related to determining the amount of compensation for non-pecuniary damage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine is analyzed. It is determined that for moral damage, it is more appropriate to use the category of "compensation" instead of "reimbursement" due to the fact that reimbursement refers to a payment of varying amounts, while the non-property sphere is not subject to precise calculation. During the study of domestic court decisions, it was found that when Ukraine is sued as a defendant in claims for compensation for damage caused by armed aggression through the death of a family member, the courts refuse to satisfy the claims. It is noted that the only available mechanism that is possible today is to file a lawsuit with national courts or the European Court of Human Rights, where the Russian Federation is the defendant. It has been established that there is no universal methodology for calculating moral damage, and its existence would cause problems in law enforcement. It has been determined that the amount of compensation for moral (non-pecuniary)

damage is determined by the court depending on the nature and extent of the suffering (physical, emotional, mental, etc.) experienced by the person, the nature of the non-pecuniary losses (their duration, possibility of recovery, etc.) and taking into account other circumstances. It has been found that the criteria for calculating non-property damage caused by armed aggression in connection with the death of a family member are the existence of family ties and the degree of kinship, the intensity and duration of moral suffering, which includes the depth of grief, the presence of psychological disorders, changes in lifestyle, and the need for psychological support.

It has been established that a problematic issue in the possibility of claiming compensation for moral damage caused by armed aggression for the death of a family member is the existence of family ties with the deceased person on the part of the claimant, which is determined by establishing the fact of permanent cohabitation as one family. An important aspect in proving the fact of cohabitation can be a preliminary agreement regulating family legal relations between individuals.

**Key words:** moral (non-property) damage, armed aggression, family member, spouse, family legal relations, family law, compensation, reimbursement, agreement, liability, judicial protection.

**Постановка проблеми.** У сучасних реаліях після початку повномасштабного вторгнення росії на територію України порушення майнових та особистих немайнових прав уже не викликають здивування. Увесь цей час ще з 2014 року після анексії Автономної Республіки Крим, окупації частини Донецької та Луганської областей український народ проживає з впевненістю, що агресор буде переможений та буде компенсувати шкоду, завдану воєнними діями у повному обсязі. І така компенсація буде стосуватися не лише фактичних майнових збитків, тобто знищеного чи відібраного майна, викрадення грошових коштів тощо, а й моральної шкоди. Велика кількість громадян України втратили рідних, що завдало їм непоправних страждань. Загибель членів сім'ї (чоловіка, дружини, дітей, батьків, тощо) внаслідок збройної агресії відображається не лише на психіці, але й впливає на подальше життя осіб. У когось руйнується сім'я, відбувається втрата годувальника, партнера по життю. Така шкода має виключно немайновий характер, що ускладнює можливість її точного розрахунку, а також ефективної компенсації.

Чинне законодавство України передбачає загальні положення щодо компенсації моральної шкоди, проте особливості її компенсації в умовах воєнного стану, спричиненої саме збройною агресією за загибель близької особи, залишаються недостатньо врегульованими.

**Мета цього дослідження** полягає в комплексному аналізі проблемних питань, що виникають при компенсації моральної шкоди, завданої збройною агресією, за загибель іншого з подружжя, а також розробка обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання та механізмів її реалізації.

**Стан опрацювання проблематики.** Питання компенсації моральної шкоди загалом є поширеним предметом наукового дослідження в українській цивілістиці. Значний внесок у розуміння сутності моральної шкоди та методики розрахунку її компенсації зробив Р. Стефанчук. Разом з тим, окремі питання щодо компенсації моральної шкоди, у тому числі, як сатисфакції у практиці ЄСПЛ розглядала С. Попова, а також В. Фікфак. Проблематику права на компенсацію моральної шкоди членів сім'ї досліджувала О. Ракул. Проте, науковець вивчала вказане питання лише у контексті смерті потерпілого.

Водночас, незважаючи на значний обсяг наукових напрацювань у сфері компенсації моральної шкоди, вивчення проблематики завдання страждань особам, постраждалим через збройну агресію є недостатнім. Це зумовлює необхідність подальшого поглибленого дослідження цієї проблематики, а також проведення аналізу судової практики.

**Виклад основного матеріалу.** Моральна шкода є складною по своїй суті для правової оцінки, оскільки вона стосується немайнової сфери особистості. Відповідно до ст. 23 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), моральна шкода полягає у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна, у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [1]. Таким чином, зважаючи на вказані критерії, які за своєю суттю є оціночними, так як не підлягають точному визначенню, можна стверджувати, що будь-яка протиправна поведінка стосовно фізичної особи може завдати їй страждань, які проявляються як моральна шкода. До того ж, законодавець справедливо відзначив, що так само протиправні дії щодо членів сім'ї особи завдає їй чималої немайнової шкоди, що підлягає компенсації.

Варто зазначити, що у цьому контексті до моральної шкоди слід застосовувати категорію «компенсація» взамін «відшкодування», як визначено цивільним законодавством. Якщо «відшкоду-

вання» стосується відновлення майнового стану та точного розрахунку збитків, то «компенсація» є ширшим поняттям, що є більш сприятливим для застосування до немайнової сфери, де точний розрахунок неможливий, а метою є нівелювання негативних наслідків та задоволення потерпілого.

Сьогодні, під час збройної агресії рф на територію України розуміння завдання моральної шкоди набуває особливого, значно глибшого сенсу, зважаючи на характер та масштаби правопорушень. Масштабні руйнування, насильство, численні смерті людей, спричиняють не лише майнові збитки, а й завдають немайнової шкоди. Особливо гостро моральна шкода проявляється у випадках загибелі найближчих родичів. Втрата близьких – це не просто втрата фізичної присутності, це руйнування цілісного світу, який будувався роками на спільних цінностях, планах, емоційній підтримці та безумовній довірі.

Таким чином, при завданні шкоди життю фізичної особи мова йде не лише про відшкодування майнових витрат (витрати на поховання, спорудження надгробку, виплата різного роду допомог особам, які перебували на утриманні померлого), як це передбачено ст. 1200 ЦК України (у випадку смерті потерпілого) [1]. У переважній більшості випадків, ставиться питання про компенсацію саме моральної шкоди, право на яку, в силу закону, набувають особи, які пов'язані з потерпілим родинними, іншими правовими, або навіть без таких – особистими зв'язками [2, с. 57].

Відповідно до ст. 1167 ЦК України встановлює, що моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала за наявності вини [1]. У випадку збройної агресії належним відповідачем за заподіяну шкоду є держава-агресор. Це ґрунтується на принципах міжнародного права, які покладають відповідальність за збройні конфлікти та їх наслідки на державу, що порушила міжнародне право. У Постанові Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/ суд дійшов одностайної згоди, що після початку війни в Україні з 2014 року суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено рф, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії рф, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни [3].

Єдиним наявним механізмом, який сьогодні є можливим – це звернення із позовом до національних судів або до Європейського суду з прав людини, де відповідачем є рф. Варто зазначити, що задоволення вимог про компенсацію моральної шкоди, завданої збройною агресією не є гарантією, що особі одразу виплатять їй належне, оскільки поки що здійснюється виплати лише за завдані майнові збитки постраждалим за зруйноване чи пошкоджене житло.

Суб'єктний склад у правовідносинах щодо компенсації моральної шкоди за загибель члена сім'ї включає, з одного боку, особу, яка зазнала втрати, а з іншого – державу-агресора. Проте, у процесі реалізації права на компенсацію можуть виникати питання щодо залучення інших відповідачів, наприклад, органів державної влади України, якщо їхня бездіяльність або недбалість призвела до ненадання своєчасної допомоги або евакуації, чи якщо не доклала всіх зусиль для розслідування злочину. Наприклад, у листопаді 2017 року жінка звернулася до суду з позовом до Держави України про відшкодування моральної шкоди, заподіяної терористичним актом, що призвів до загибелі її доньки [4]. І таких позовів є чимало, оскільки держава є гарантом охорони прав і свобод, а також повинна сприяти розслідуванню неприродних смертей. Проте у більшості випадків справи доходять до Верховного Суду, де такі вимоги задоволенню не підлягають [5;6]. У збройній агресії Україна є постраждалою, а винною – рф.

Водночас, коли особи звертаються з позовом до рф або до посольства рф в Україні чи Польщі про відшкодування моральної шкоди, то національні суди задовольняють вказані позови. У своїх рішеннях суди, посилаючись на правові висновки зроблені у постановках Верховного Суду від 18 травня 2022 року у справі № 428/11673/19 [7], від 18 травня 2022 року у справі № 760/17232/20-ц [8], які зазначають, що у разі застосування «деліктного винятку» будь-який спір, що виник на її території у громадянина України, навіть з іноземною країною, зокрема й рф, може бути розглянутий та вирішений судом України як належним та повноважним судом. Таким чином, звернення позивача до українського суду є єдиним розумно доступним засобом захисту права, позбавлення якого означало би позбавлення такого права взагалі, тобто заперечувало б саму сутність такого права.

Разом з тим, під час визначення розміру компенсації, суди не задовольняють величезні суми, які рф повинна компенсувати особам за завдання моральної шкоди, незважаючи на той факт, що рф своїми діями загубила величезну кількість життів. Загальновідомим є той факт, що починаючи з 2014 року рф чинить збройну агресію проти України. Наприклад, у своєму рішенні від 02 травня 2025 у справі № 544/431/25 Пирятинський районний суд Полтавської області зазначив, що вважає розмір моральної шкоди, який заявлений позивачем завищеним. Відповідно, вказав на те, що розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає залежно від характеру та обся-

гу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнала особа, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин [9].

При визначенні розміру такої компенсації суд враховує низку чинників. Серед них виділяється наявність родинних зв'язків та ступінь споріднення, інтенсивність та тривалість моральних страждань, що охоплює глибину горя, наявність психологічних розладів, зміни у способі життя та потребу у психологічній підтримці. Наприклад, у справі № 215/576/22 позивачка посилалася на те, що у зв'язку з загибеллю чоловіка, їй було завдано моральної шкоди, яка полягає у безперервному, невгамовному душевному болю та стражданнях, вона втратила душевний спокій та постійно відчуває незахищеність та розчарування [10]. Також у справі № 370/1205/24 позивач зазначив, що внаслідок загибелі сина у результаті військової агресії російської федерації він відчуває безперервний, невгамовний душевний біль та страждання, втратив душевний спокій, постійно відчуває незахищеність та розчарування [11].

Водночас, спочатку суд визначає чи позивач є належним та чи може звертатися з таким позовом, тобто, чи є членом сім'ї загиблій особі. Проблемними питаннями у цьому контексті є проживання осіб разом без офіційної реєстрації шлюбу чи для доведення факту втрати годувальника. Для встановлення факту проживання однією сім'єю потрібно враховувати у сукупності всі ознаки, що притаманні наведеному визначенню, і предметом доказування у таких справах є факти спільного проживання, ведення спільного господарства, наявності у сторін спільного бюджету, проведення спільних витрат, придбання майна в інтересах сім'ї, наявності між сторонами взаємних прав та обов'язків. Наприклад, у справі № 452/2595/24 Самбірський міськрайонний суд Львівської області задовольнив позов сина про встановлення факту постійного спільного проживання однією сім'єю, тобто ведення спільного господарства, пов'язаності спільним побутом, наявності взаємних прав і обов'язків як сина і батька для того, щоб син міг звернутися з заявою про одноразову виплату після смерті батька-військовослужбовця, що загинув під час виконання військового обов'язку під час повномасштабного вторгнення РФ на територію України [12].

Проте, у випадку проживання однією сім'єю з особою, яка не є кровним родичем, то це може бути ускладнено. Наприклад, у справі № 277/313/25 Ємільчинський районний суд Житомирської області задовольнив заяву жінки, яка звернулася до суду щодо встановлення факту її проживання однією сім'єю із чоловіком-військовослужбовцем, який загинув в м. Кремінна Луганської області під час бойових дій [13]. Тобто, для попереднього звернення до суду про компенсацію моральної шкоди у зв'язку з загибеллю цього чоловіка, жінці потрібно було спочатку встановити факт спільного проживання у суді.

Для того, щоб у майбутньому запобігти виникненню проблем, забезпечити захист прав та інтересів членів сім'ї, вони можуть врегулювати свої сімейні правовідносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам Сімейного кодексу України, інших законів та моральним засадам суспільства. До таких можна віднести договір про спільне проживання чоловіка та жінки, який буде підтвердженням наявності родинних відносин. Або інший непоіменований договір про врегулювання сімейних правовідносин.

Варто зазначити, що універсальних методик розрахунку компенсації моральної шкоди не існує, оскільки це обмежило б невід'ємний дискреційний характер компенсації та призвело б до додаткових суперечок щодо очікуваних сум [14, с. 336]. Водночас, за певних умов універсальна методика не може і не повинна бути «істинною в останній інстанції», з огляду на велику чисельність складних та екстраординарних варіантів життєвих ситуацій. Також, коли суддя дійде висновку, що застосування цієї методики не відповідає принципам розумності та справедливості, а також не виконує основне завдання цивільного процесу [15, с. 251].

При оцінці обґрунтованості вимог про компенсацію моральної шкоди необхідно керуватися принципом розумності, тобто виходити з об'єктивно передбачуваних за обставин конкретної справи втілень моральної шкоди. Відповідно, як основний доказ заподіяння моральної шкоди слід розглядати достатньо переконливі з погляду розумності пояснення потерпілої сторони щодо характеру завданих їй немайнових втрат. Наприклад, щодо тісних зв'язків із членом сім'ї, що це була єдина близька людина, ведення спільного господарства і неможливість тепер виконання певних функцій після загибелі особи, смерть одного з подружжя як партнера по життю, втрату дітьми одного з батьків, чи то втрату дитини батьками, коли такі душевні страждання можна пояснити навіть інстинктивно, зважаючи на зв'язки батьків та дітей.

Разом з тим, моральну шкоду не можна відшкодувати в повному обсязі, так як немає (і не може бути) точних критеріїв майнового виразу душевного болю, спокою, честі, гідності особи. Будь-яка компенсація моральної шкоди не може бути адекватною дійсним стражданням, тому будь-який її розмір може мати суто умовний вираз. Розмір відшкодування повинен бути адекватним нанесеній моральній шкоді. Гроші виступають еквівалентом моральної шкоди. Грошові кошти, як загальний

еквівалент всіх цінностей, в економічному розумінні «трансформують» шкоду в загальнодоступне вираження, а розмір відшкодування «обчислює» шкоду. Розмір визначеної компенсації повинен, хоча б наближено, бути мірою моральної шкоди та відновлення стану потерпілого. При визначенні компенсації моральної шкоди складність полягає у неможливості її обчислення за допомогою будь-якої грошової шкали чи прирівняння до іншого майнового еквіваленту. Тому грошова сума компенсації моральної шкоди є лише ймовірною і при її визначенні враховуються характер правопорушення, глибина фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, інші обставини, які мають істотне значення, вимоги розумності і справедливості [16].

Водночас, у цьому контексті, коли справа доходить до позовів щодо моральної шкоди, іноді ЄСПЛ вирішує, що встановлення порушення саме по собі є достатнім для потерпілої сторони [17]. Йдеться про момент, коли особа хоче просто притягнути когось до відповідальності за ті переживання, які їй довелося пережити. Сам факт визнання порушника порушником може якимсь чином допомогти потерпілому, хоча б того боку, що вона із цим порушенням не сама [18, с. 204].

**Висновки.** Отже, на підставі вищезазначеного, можна зробити висновок, що компенсація моральної шкоди, завдана збройною агресією, за загибель члена сім'ї є можливою, так як передбачена національними законодавчими положеннями щодо моральної шкоди. Єдиним наявним механізмом щодо цього є звернення до українського суду або до ЄСПЛ, оскільки через напад РФ на територію України держава-агресор позбавляється судового імунітету.

Разом з тим, у контексті отримання реальних виплат з рішення, яке набрало законної сили щодо компенсації моральної шкоди, завданої збройною агресією, за загибель члена сім'ї сьогодні є складним процесом, оскільки держава-агресор не взяла поки на себе жодних зобов'язань, а Україна поки не віднайшла способів примусового стягнення такої компенсації.

Важливим аспектом дослідження є вказівка на те, що у законодавстві та судовій практиці відсутня універсальна методика розрахунку компенсації моральної шкоди і суди під розгляд таких справ виходять із принципів розумності і справедливості, а також, спираючись на практику ЄСПЛ враховували ситуації, коли для потерпілого важливим буде лише факт притягнення порушника до відповідальності. Розмір компенсації моральної шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань, яких зазнала особа, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Водночас, спочатку суд визначає чи позивач є належним та чи може звертатися з таким позовом, тобто чи є членом сім'ї загиблій особи. У окремих випадках особи в порядку окремого провадження можуть звернутися до суду про встановлення факту спільного проживання, що дозволяє їм називатися членами сім'ї.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Ракул О. Право членів сім'ї або близьких родичів на відшкодування моральної шкоди у випадку смерті потерпілого. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 9(23). С. 55–64.
3. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду року у справі № 308/9708/19 від 14.04.2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>.
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 419/3824/17 від 13.07.2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105325063>.
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 237/2571/17 від 27.07.2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105505183>.
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 225/665/18 від 15.01.2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116416330>.
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 428/11673/19 від 18.05.2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635313>.
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 760/17232/20-ц від 18.05.2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312>.
9. Рішення Пирятинського районного суду Полтавської області у справі № 544/431/25 від 02.05.2025 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127179858>.

10. Рішення Тернівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області у справі № 215/576/22 від 13.02.2023 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108945157>.
11. Рішення Макарівського районного суду Київської області справі № 370/1205/24 від 10.10.2024 у. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122422919>.
12. Рішення Самбірського міськрайонного суду Львівської області у справі № 452/2595/24 від 31.10.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122939159>.
13. Рішення Ємільчинського районного суду Житомирської області у справі № 277/313/25 06.05. 2025. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127211214>.
14. Fikfak V. Non-Pecuniary Damages Before the European Court of Human Rights: Forget the Victim; It's All About the State. *Leiden Journal of International Law*. University of Copenhagen. Paper No. 2020-95. pp. 335–369.
15. Стефанчук Р.О. Методика компенсації моральної шкоди: *Право України*. 2019. № 1. С. 237–255.
16. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 487/6970/20 від 25.05.2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104539336>.
17. Q&A on the European Court of Human Rights award of “just satisfaction” .Press Service. 26.03.2019. URL: [https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/ Press\\_Q\\_A\\_Just\\_Satisfaction\\_ENG](https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/ Press_Q_A_Just_Satisfaction_ENG).
18. Попова С.О. Деякі питання про сатисфакцію у справах про компенсацію моральної шкоди у Європейському суді з прав людини. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 100-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна (м. Вінниця, 23 трав. 2025 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад. правових наук України; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Вінниця : ХНУВС, 2025. С. 202–205.